

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.39>

САЛЕНКО Я.Ю.

ПОДАННЯ ДОКАЗІВ У СТРУКТУРІ ДОКАЗУВАННЯ ТА З'ЯСУВАННЯ ОБСТАВИН СПРАВИ

PRESENTING EVIDENCE IN THE STRUCTURE OF PROOF AND CLARIFICATION OF THE CIRCUMSTANCES OF THE CASE

У статті досліджується структура доказування та з'ясування обставин справи як діяльності відповідно учасників справи та суду. Доказування та з'ясування обставин справи розглядаються як взаємодіючі види діяльності учасників цивільного судочинства, перший з яких спрямований на забезпечення суду доказовою базою учасниками справи на підтвердження власних доводів та заперечень, а другий – на пізнання судом обставин справи та її вирішення. Встановлено, що структурними елементами доказування є збирання доказів, подання доказів, подання до суду заяв та клопотань, спрямованих на отримання судом доказів. Збирання доказів може здійснюватися до відкриття провадження у справі. Формами збирання доказів є збереження у особи речей та документів, які властиво утворюються у процесі правовідносин, а також позасудове звернення до інших осіб з метою отримання доказів в передбаченому законом порядку. Подання зібраних доказів учасниками справи до суду здійснюється у спосіб та строки, встановлені процесуальним законом. У разі неможливості отримати доказ або коли закон передбачає сприйняття інформації безпосередньо від іншої особи, учасник справи звертається до суду з відповідними заявами або клопотаннями. З'ясування обставин справи судом відбувається через збирання доказів, дослідження доказів, оцінку доказів. Діяльності суду зі збирання доказів кореспондує діяльність інших учасників судового провадження та осіб, які такими не є, але у розпорядженні яких є відповідні докази, із подання доказів до суду. Робиться висновок, що подання доказів є елементом доказування на етапі обґрунтування доказами власних вимог і заперечень учасниками справи, а також елементом з'ясування обставин справи судом, який кореспондує діяльності суду зі збирання доказів та здійснюється учасниками судового процесу чи іншими особами за вимогою суду.

Ключові слова: цивільне судочинство, доказування, з'ясування обставин справи, подання доказів.

The article examines the structure of proving and clarifying the circumstances of the case as the activities of the participants in the case and the court, respectively. Proving and clarifying the circumstances of the case are considered as mutually corresponding types of activities of the participants in civil proceedings, the first of which is aimed at providing the court with an evidentiary base by the participants in the case to confirm their own arguments and objections, and the second is aimed at the court's knowledge of the circumstances of the case and its resolution. It was found that the structural elements of proof are the collection of evidence, the submission of evidence, the submission to the court of applications and motions aimed at obtaining evidence by the court. The collection of evidence can be carried out before the opening of proceedings in the case. The forms of collecting evidence are the preservation of things and documents by a

©САЛЕНКО Я.Ю. – аспірант (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України) <https://orcid.org/0009-0009-6407-4950>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

person that are inherently formed in the process of legal relations, as well as extrajudicial appeals to other persons in order to obtain evidence in the manner prescribed by law. The submission of the collected evidence by the participants in the case to the court is carried out in the manner and within the terms established by procedural law. In the event of impossibility of obtaining evidence or when the law provides for the receipt of information directly from another person, the participant in the case applies to the court with the appropriate applications or motions. The court establishes the circumstances of the case through the collection of evidence, the study of evidence, and the assessment of evidence. The court's activities in collecting evidence correspond to the activities of other participants in the legal proceedings and persons who are not such, but who have the relevant evidence at their disposal, in submitting evidence to the court. It is concluded that the submission of evidence is an element of proof at the stage of substantiation of their own claims and objections by the participants in the case, as well as an element of establishing the circumstances of the case by the court, which corresponds to the court's activities in collecting evidence and is carried out by the participants in the legal proceedings or other persons at the request of the court.

Key words: *civil proceedings, evidence, clarification of the circumstances of the case, presentation of evidence.*

Вступ (проблема, актуальність). Теорія цивільного процесуального права розглядає подання доказів як елемент (етап, стадію) доказування. При цьому доказування, як правило, розглядається як діяльність учасників справи та суду, яка полягає у визначенні предмету доказування, збиранні доказів, дослідженні доказів та оцінці доказів. Водночас, через різноспрямованість інтересів учасників справи та суду у цивільному судочинстві, яка зумовлюється матеріально-правовою та процесуально-правовою заінтересованістю учасників справи у результатах вирішення справи та відсутністю такої заінтересованості у суду, деякі вчені намагаються розділити діяльність учасників справи із підтвердження доказів власних вимог та заперечень та діяльність суду зі з'ясування обставин справи. Відповідно, вони наголошують на тому, що, узагальнено, доказування складається з двох основних етапів: 1) формування предмету доказування та 2) збирання доказів. При цьому під збиранням доказів розуміється широкий спектр дій, пов'язаних з отриманням доказів учасником справи у власне розпорядження, поданням їх суду та зверненнями до суду з приводу різних форм забезпечення чи витребування доказів. На суд же вони покладають з'ясування обставин справи, до якого включають збирання доказів, дослідження доказів та оцінку доказів. До цього часу такий підхід не став загальноприйнятим.

Чітке розмежування діяльності учасників справи та суду у сфері доказування та з'ясування обставин справи має важливе процесуально-правове та матеріально правове значення. Зокрема, на підставі такого розмежування може вирішуватися питання застосування заходів процесуального примусу до учасника справи, який не подає докази, або ж визнання судом доведеними певних обставин справи у випадку, коли одна із сторін не подає докази, які у неї витребує суд. Адже, з одного боку учасник, справи зацікавлений у підтвердженні доказами власних вимог та заперечень як реалізації тягаря доказування. З іншого боку, подання доказів учасником справи на вимогу суду на підтвердження доводів та заперечень протилежної сторони є обов'язком та здійснюється в рамках з'ясування судом обставин справи. В обох випадках процесуально-правові та матеріально-правові наслідки можуть бути різні. Тому з'ясування місця подання доказів у структурі доказування учасниками справи та з'ясування обставин справи є актуальним як для науки цивільного процесу, так і для оптимізації та підвищення на його основі ефективності цивільного судочинства.

Огляд літератури та сучасного стану проблеми. Теорія доказування цивільного процесуального права України сформована низкою дисертаційних досліджень, серед дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук В. Д. Андрійцьо «Теоретичні засади доказування в цивільному судочинстві України» (2014), О. О. Грабовської «Теоретико-правові проблеми доказування у цивільному процесі України» (2018), А. С. Штефан «Механізм доказування у цивільному судочинстві» (2020). Важливе значення для розвитку теорії доказування у цивільному процесі мають також дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: Т. В. Цюри «Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі України» (2004), Т. В. Рудої «Доказування в цивільному процесі України і США: порівняльно-правовий аналіз» (2012), О. М. Лазька «Засоби доказування у цивільному процесі» (2013), Д. В. Шкрєбця

«Стадії процесу доказування» (2014), Р. В. Тертишнікова «Докази та доказування у цивільному судочинстві України» (2015), Н. Б. Фартушка «Тягар доказування в цивільному судочинстві: порівняльно-правове дослідження» (2016).

У вказаних дослідженнях робиться акцент на процесуальній природі та змісті доказування. Науковці у них розглядають структуру та стадії діяльності із доказування в цивільному судочинстві, суб'єктний склад процедур доказування, права та обов'язки учасників цивільної справи щодо подання доказів, тягар доказування. Місце подання доказів у структурі доказування та з'ясування судом обставин справи, як правило, у цих роботах залишаються поза увагою дослідників.

Мета та завдання дослідження. Метою цього дослідження є визначення місця подання доказів у структурі доказування та з'ясування обставин справи. Для досягнення поставленої мети необхідним є вирішення таких завдань:

- з'ясувати зміст доказування як діяльності учасників справи з обґрунтування власних вимог та заперечень;
- виокремити етапи доказування та розкрити їх складові;
- відмежувати доказування учасниками справи власних вимог та заперечень від з'ясуванням судом обставин справи;
- визначити місце подання доказів у структурі доказування та з'ясування обставин справи.

Виклад основного матеріалу. Доказування як основа суддівського пізнання є ключовим елементом судового захисту прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, держави. На основі достовірної інформації, отриманої із достатнього обсягу належних, достовірних, допустимих доказів, наданих суду учасниками справи та іншими особами, суд вирішує справу.

У теорії цивільного процесу переважає розуміння доказування як діяльності учасників справи та суду зі з'ясування обставин справи та підтвердження їх доказами [1, с. 14–15; 8, с. 174]. Доволі часто суду віддається другорядна роль у процесі доказування [13, с. 358–359; 17, с. 108]. Рідше суд виключається з кола суб'єктів доказування [6, с. 25].

Широким колом науковців доволі консенсусно визнається наявність таких стадій (етапів) доказування: формування предмету доказування; збирання доказів; дослідження доказів; оцінка доказів [1, с. 245; 17, с. 108–109; 18, с. 8; 19, с. 6–7; 15, с. 250; 13, с. 359; 12, с. 13].

Першим етапом доказування у теорії цивільного процесу переважно називають формування його предмету. Згідно з частиною другою ст. 77 ЦПК предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення [16].

Досліджуючи суб'єктний склад доказування, В. Д. Андрійцю зауважує, що першочерговим суб'єктом, який визначає факти предмету доказування, є саме позивач, оскільки він при подачі позовної заяви повинен вказати на обставини, якими він обґрунтовує свої позовні вимоги. Далі до цього процесу приєднується відповідач, який може подати заперечення. До процесу визначення предмету доказування також приєднується суд в особі судді [1, с. 253]. Так само О. В. Колісник зауважує, що суд не бере активної участі на таких етапах доказування, як визначення обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, обрання засобів доказування, надання доказів [7, с. 40]. Згідно з пунктом п'ятим частини другої ст. 197 ЦПК у підготовчому засіданні суд, серед іншого, може роз'яснювати учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи. Отже, процесуальне законодавство фактично прямо поклало на суд визначення у попередньому судовому засіданні предмету доказування. Проте, виходячи з загальних засад цивільного судочинства, перш за все змагальності сторін, цілком слушним було і залишається визнання допоміжної ролі суду у визначенні предмета доказування, яку суд виконує з метою економії процесуальних засобів та підвищення ефективності цивільного судочинства.

Окрім роз'яснення учасникам справи, які обставини входять до предмету доказування, суд може роз'яснювати, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи. Необхідність подання доказів на підтвердження своїх вимог і заперечень, що входять до предмету доказування, зумовлює перехід до наступного логічного етапу доказування – збирання доказів.

Збирання (надання) доказів в цивільному процесуальному праві в загальних рисах розглядають доволі широко – як відшукування доказів, надання їх до суду та процесуальне закріплення. Сюди ж відносять витребування доказів судом, виклик свідка та призначення експертизи [5, с. 11]. Тобто під збиранням доказів мається на увазі діяльність як учасників справи, так і суду,

спрямована на отримання судом даних, на підставі яких він встановлюватиме наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи та інших обставин, які мають значення для справи.

Наприклад, В. М. Парасюк розглядає збирання доказів як окремий етап (стадію) процесу доказування, що полягає у процесуальній діяльності суду та інших учасників цивільного процесу щодо залучення доказів. Він виділяє такі форми збирання доказів: 1) подання доказів сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі; 2) витребування доказів судом; 3) надання судових доручень щодо збирання доказів; 4) забезпечення доказів [15, с. 255]. При цьому заходи, вчинені позивачем для отримання чи збереження у себе засобів доказування до подання позовної заяви, виходять за межі наведеного переліку. Видається, що дії, які вчиняються позивачем для отримання письмових, речових, електронних доказів чи висновку експерта до подання позовної заяви, або їх невчинення, мають процесуальне значення. Учасники справи мають подати докази разом із першою заявою по суті справи. Згідно з частиною четвертою ст. 83 ЦПК якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк; докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаного доказу. Тому дії, вчинені позивачем до подання позовної заяви з метою отримання від інших осіб письмових, речових чи електронних доказів, висновків експертів, є складовою збирання доказів як одного з елементів процесуальної діяльності з доказування.

До змісту етапу збирання доказів на стадії підготовчого провадження А. С. Штефан включає подання учасниками справи доказів, вирішення судом питання про витребування і забезпечення доказів, огляд доказів за місцем їх знаходження, виклик свідків, призначення експертизи [19, с. 113–114].

До способів збирання судових доказів В. Д. Андрійцю відносить подання доказів; з'явлення сторін, третіх осіб та їхніх представників у судові засідання для їх допиту в якості свідків; виклик свідка; призначення експертизи [1, с. 273–274]. Таким чином, до суб'єктів доказування на етапі збирання доказів дослідник відносить як учасників справи, так і суд. При цьому науковець не враховує того, що серед названих способів збирання доказів є ті, які вчиняються судом, але за ініціативи учасників справи. І суд тут відіграє переважно роль процесуального забезпечення ініціативи учасників справи по збиранню доказів в рамках реалізації доказування. В інших випадках суд діє не в рамках доказування, а в рамках з'ясування обставин справи та за власною ініціативою збирає докази.

На нашу думку загальновживана назва етапу доказування «збирання доказів» не відображає належним чином його зміст. Розуміючи збирання як складання чого-небудь до купи, в одне місце, зосередження, збирання чого-небудь в одному місці [3, с. 441], під збиранням доказів можна мати на увазі діяльність заінтересованих осіб з накопичення доказів у себе з метою подання їх суду. У науці цивільного процесу до збирання доказів відносять також широкий спектр інших дій учасників судового процесу: подання суду доказів або клопотань про їх витребування, про проведення експертиз тощо чи заяв про їх забезпечення, про допит свідка тощо. До збирання доказів включаються дії учасників справи, інших учасників судового процесу, суду, який розглядає справу, та судів чи інших компетентних органів, яким цей суд доручив збирання доказів.

Такий широкий комплекс процесуально значущих дій доцільно розмежувати на «обґрунтуванням доказами власних вимог та заперечень» як етапу доказування та «збирання доказів судом» як етапу з'ясування обставин справи.

До «обґрунтування доказами власних вимог та заперечень» як одного із етапів доказування включаємо дії учасників справи (потенційних учасників справи) щодо:

а) збирання доказів: фактичне збереження у себе доказів, які властиво формуються у ході матеріально-правових правовідносин (договори, платіжні документи, акти, розписки тощо); замовлення проведення судової експертизи відповідно до ст. 106 ЦПК; звернення громадян відповідно до Закону України «Про звернення громадян» [11]; запити на інформацію відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» [10]; адвокатські запити відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9];

б) подання доказів до суду, накопичених у ході збирання доказів;

в) подання до суду процесуальних документів, спрямованих на отримання судом доказів від інших осіб: подання заяв про забезпечення доказів; постановлення питань у першій заяві по суті справи в порядку опитування учасників справи як свідків; подання заяв про допит свідків;

подання клопотань про витребування доказів, огляд доказів за їх місцезнаходженням, огляд речових доказів що швидко псуються, призначення судової експертизи, про направлення судових доручень.

До «збирання доказів судом» як одного з етапів з'ясування обставин справи (а не доказування), включаємо такі дії суду:

- а) вирішення питання про приєднання доказів до матеріалів справи;
- б) вирішення заяв та клопотань, поданих учасниками судового процесу, спрямованих на отримання судом доказів від інших осіб: заяв про забезпечення доказів; заяв про допит свідків; клопотань про витребування доказів, огляд доказів за їх місцезнаходженням, огляд речових доказів що швидко псуються, призначення судової експертизи, про направлення судових доручень;
- в) вирішення клопотань експерта про надання додаткових матеріалів для проведення експертизи;
- г) збирання доказів за власною ініціативою у випадках, встановлених законом, шляхом постановлення ухвал про витребування доказів та про доручення щодо збирання доказів;
- д) застосування заходів процесуального примусу до осіб, які не виконують або перешкоджають виконанню ухвал суду про витребування доказів, огляд доказів за їх місцезнаходженням, огляд речових доказів, що швидко псуються, про направлення судових доручень щодо збирання доказів.

Діям суду зі збирання доказів кореспондують дії інших осіб із подання доказів на його вимогу. При цьому подання доказів учасником справи на вимогу суду, а не на підтвердження власних вимог та заперечень, буде відноситися саме до збирання доказів судом.

Наступним етапом доказування, як визнається широким колом вчених – процесуалістів, є стадія дослідження доказів. Р. В. Бойчук зазначає, що етап дослідження письмових доказів виступає проміжним етапом між збиранням та оцінкою письмових доказів [2, с. 149].

Згідно з частинами першою та п'ятою ст. 229 ЦПК суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, показаннями свідків, оглянути речові докази, а учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу письмових, речових і електронних доказів або протоколів їх огляду, ставити питання експертам.

Таким чином, ЦПК покладає дослідження доказів на суд. Учасники справи не досліджують докази. Натомість учасники справи мають право брати участь у дослідженні доказів судом, надаючи пояснення щодо доказів чи протоколів їх огляду, ставлячи питання експертам, свідкам.

Іноді до дослідження доказів відносять навіть судову експертизу. Так М. О. Гетманцев зазначає, що одним із найпоширеніших способів дослідження речових доказів є проведення судової експертизи [4, с. 137–138]. Натомість про безпідставність визнання судової експертизи способом дослідження доказів наголошує і Р. В. Бойчук. Зокрема, вона слушно зауважує, що в жодному разі не можна вважати, що проведення судової експертизи є способом дослідження письмового доказу. В останньому випадку вилучається зафіксована інформація без змін, а при проведенні судової експертизи створюється нова інформація на підставі попередньої та по-новому вона процесуально оформляється: у висновок експерта [2, с. 153].

У теорії цивільного процесу суб'єктами дослідження доказів переважно визнають як суд, так і учасників справи [1, с. 293; 13], проте учасники справи окремими науковцями виключаються з кола суб'єктів дослідження доказів [19, с. 369–370]. Видається, що учасникам справи для належного здійснення доказування необхідно і досліджувати докази, і оцінювати їх. Проте таке дослідження доказів та їх оцінка є позапроцесуальною інтелектуальною діяльністю. Тоді як нормами цивільного процесуального законодавства саме на суд покладено здійснення дослідження доказів, у тому числі із урахуванням пояснень сторін, та оцінки доказів.

Науковці, які визнають оцінку доказів складовою доказування, називають її завершальним етапом процесу доказування у цивільному судочинстві, який має своїм призначенням формулювання остаточних висновків про те, які докази можуть бути покладені в основу судового рішення. На цій стадії механізм доказування функціонує в рамках процесуальної діяльності суду, спрямованої на перевірку кожного доказу на предмет його належності, допустимості й достовірності. Окрім того, суду належить визначити, як співвідносяться усі наявні у справі докази у їх взаємозв'язку та чи є вони достатніми для вирішення справи [19, с. 390]. Отже, єдиним суб'єктом оцінки доказів тут визнається суд, на який і покладено вирішення цивільної справи. Така позиція цілком збігається зі змістом статті 89 ЦПК України, яка передбачає оцінку доказів лише судом.

Як зазначалося вище, суд не має процесуальної чи матеріально-правової заінтересованості доводити або спростовувати доводи чи заперечення учасників справи. Оцінюючи докази, суд не доводить існування певних обставин. Він лише визнає або не визнає, що певна обставина справи підтверджується доказами, і закладає це в основу свого рішення. Тому віднесення оцінки доказів до структурних елементів (етапів) доказування видається безпідставним.

З огляду на викладене можемо зробити висновок, що доказування як діяльність учасників справи складається з таких етапів 1) формування предмету доказування; 2) обґрунтуванням доказами вимог та заперечень. На етапі обґрунтуванням доказами власних вимог та заперечень учасниками справи здійснюється: 1) збирання доказів; 2) подання суду: а) зібраних доказів; б) заяв та/або клопотань, спрямованих на отримання судом доказів від інших осіб.

Збирання судом доказів здійснюється за ініціативою учасників справи або власною ініціативою як один з етапів з'ясування обставин справи. Збиранню доказів судом кореспондує діяльність учасників судового процесу та інших осіб з подання доказів. Подання доказів у такому разі здійснюється не з метою обґрунтування власних вимог чи заперечень, а на виконання відповідного обов'язку, встановленого ухвалою суду на підставі процесуального закону. До таких дій відноситься і надсилання експертною установою або експертом висновку за результатами судової експертизи, призначеної судом.

Відповідно, подання доказів є елементом доказування на етапі обґрунтування доказами власних вимог і заперечень учасниками справи, а також елементом з'ясування обставин справи судом, який кореспондує діяльності суду зі збирання доказів та здійснюється учасниками судового процесу чи іншими особами за вимогою суду.

Список використаних джерел:

1. Андрійцо В. Д. Теоретичні засади доказування в цивільному судочинстві України: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.03; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. 488 с.
2. Бойчук Р. В. Письмові докази в цивільному процесі: дис. ... докт. філософії: спец. 081-Право. Ужгород: Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», 2023. 209 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Гетманцев М. О. Речові докази в цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03; Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2014. 262 с.
5. Голубева Н. Ю., Андронов І. В., Волкова Н. В., Яніцька І. А. Доказування та докази в цивільному судочинстві : навч.-метод. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. [Електронне видання] / Н. Ю. Голубева, І. В. Андронов, Н. В. Волкова, І. А. Яніцька; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2024. 80 с.
6. Грабовська О. О. Теоретико-правові проблеми доказування у цивільному процесі України: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.03; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2019. 523 с.
7. Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03; Харківський національний університет внутрішніх справ, 2008. 224 с.
8. Кучер Т. М. Теорія доведення у цивілістичному процесі: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.03; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016. 510 с.
9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.
10. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2939-17>.
11. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
12. Тертишніков Р. В. Докази та доказування у цивільному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03; Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015. 213 с.
13. Цал-Цалко Ю. Ю. Ключові аспекти інституту доказів і доказування у цивільному судочинстві України. Академічні візії. 2024. № 30. Секція: Право. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11451440>.

14. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина): підруч. / О. В. Гетманцев, Л. А. Кондрат'єва, Л. А. Остафійчук, А. Л. Паскар, І. Ю. Татулич; за ред. О. В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 412 с.

15. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера, А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 728 с.

16. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20040318#Text>.

17. Цюра Т. В. Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2004. 213 с.

18. Шкребець Д. В. Стадії процесу доказування в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2014. 202 с.

19. Штефан А. С. Механізм доказування у цивільному судочинстві: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.03; Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України. К., 2020. 470 с.

Дата першого надходження статті до видання: 04.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026